

جایگاه فقهی و حقوقی فیلترینگ (کتاب)

نویسنده خلاصه: ابراهیم صالحی حاجی‌آبادی
نویسنده کتاب: محمدرضا روزبهانی

چکیده

جایگاه فقهی و حقوقی فیلترینگ (محدودیت) در رسانه‌های مجازی از دیدگاه مذاهب خمس، کتابی به قلم محمدرضا روزبهانی در حوزه فقه اجتماعی است. نویسنده، اساس بحث را بر ضرورت صیانت از عفت عمومی، جلوگیری از اضلال، و حفظ هویت دینی در فضای سایبری بنا می‌کند. او با استناد به آیات، روایات و قوانین، بر این باور است که آزادی بیان در اسلام پذیرفته است، اما باید منضبط باشد و حق اضلال، توهین و افشای اسرار را شامل نشود. از این رو، وی فیلترینگ را ابزاری مشروع و لازم برای پاسداری از سلامت فرهنگی و اخلاقی جامعه می‌داند.

روزبهانی رسانه‌های ضال را ادامه کتب ضاله دانسته و حکم حرمت آن را در موارد دارای مفسده جاری می‌سازد. اگرچه حفظ و نگهداری از کتب ضاله حرام است، ولی فقیهان مواردی را از این حکم استثنا کرده‌اند، هرچند نویسنده موارد آن را محدود نمی‌داند و معتقد است شرایط زمان و مکان، و مفسد و مصالح در تعداد موارد استثنای مؤثر است.

نویسنده در مجموع، استفاده از رسانه‌ها و فناوری‌های نو را تنها به صورت کنترل‌شده، مشروط و با رعایت حدود شرعی جایز می‌داند و فیلترینگ را ضرورتی اجتناب‌ناپذیر برای حفظ چارچوب‌های اجتماعی و اخلاقی معرفی می‌کند.

معرفی اجمالی و انتقادی

کتاب جایگاه فقهی و حقوقی فیلترینگ (محدودیت) در رسانه‌های مجازی از دیدگاه مذاهب خمس، کتابی در حوزه فقه اجتماعی است. این کتاب تألیف محمدرضا روزبهانی، مدرس دانشگاه قرآن و حدیث است و بررسی فقهی و حقوقی تغییر جنسیت از دیدگاه اندیشمندان اسلامی و غربی، از دیگر آثار او در فقه معاصر به شمار می‌آید. کتاب حاضر را انتشارات کتاب آوا در سال ۱۳۹۳ ش و در ۳۸۴ صفحه منتشر کرده است.

مباحث کتاب در هفت فصل سامان یافته است. فصل اول به کلیات و مفاهیم اختصاص دارد. فصل دوم مشتمل بر شانزده گفتار است و در آن مباحث گوناگونی درباره فیلترینگ (از تبیین جایگاه فیلترینگ در قرآن و حدیث تا ارزیابی موفقیت سیاست فیلترینگ در ایران) توضیح داده می‌شود. نویسنده در فصل سوم مسائل مربوط به رسانه، آزادی و ضلال را بررسی می‌کند. او در فصل چهارم موضوعات متعلق به حکم رسانه‌های ضال (مانند حفظ رسانه‌های ضال، و پخش و انتشار آن) و در فصل پنجم مصادیق رسانه‌های ضال را بررسی می‌کند. در فصل ششم موارد استثنای حکم حرمت رسانه‌های ضلال بیان شده و در فصل هفتم دلایل حرمت رسانه‌های ضلال توضیح داده می‌شود.

ساختار نامنسجم و جداسدن از موضوع اصلی کتاب

کتاب ویراستاری ادبی نشده است؛ اشتباهات تایپی در مواردی خوانش جملات و حتی فهم برخی عبارت‌ها را دشوار می‌کند. کتاب فاقد ساختار مناسب و منسجم و گرفتار تکرار است. در فهرست مطالب کتاب، مباحث آن در هفت فصل و بدون بخش‌بندی تنظیم شده است، ولی در متن، فصل اول و دوم در بخش نخست، و فصل‌های بعدی در بخش دوم قرار گرفته‌اند.

نویسنده در بیشتر موارد به جمع‌آوری دیدگاه فقیهان بسنده کرده، به تحلیل و ارزیابی آنها نپرداخته است. همچنین او در مواردی از موضوع اصلی کتاب فاصله می‌گیرد و به صورت تفصیلی به مباحث بی‌ارتباط یا کم‌ارتباط می‌پردازد؛ چنان‌که نگارنده در بخشی از کتاب به بررسی تجارت الکترونیکی، امضای دیجیتال و پول الکترونیکی در بانکداری اسلامی پرداخته (ص ۲۴۰)، در بخش دیگری مسئله تقیه را توضیح داده (۲۹۸-۳۱۶) و در قسمتی دیگر احکام مربوط به سحر و راه‌های مقابله با سحر را شرح می‌دهد (ص ۱۴۴-۱۵۶).

نقش فیلترینگ در عفت عمومی عفت عمومی جامعه
نویسنده در فصل اول ضمن بیان تعاریف لغوی و اصطلاحی برخی واژه‌های مرتبط با فیلترینگ، به بیان برخی ادله مهم قانونی نبودن دسترسی به اینترنت می‌پردازد، از جمله اعتیادآور بودن اینترنت، بی‌ارزش بودن و یا مضربودن برخی از مطالب اینترنت (ص ۱۹-۳۰). در ادامه روزبهای ضمن بیان برخی از معایب و مزایای فیلترینگ، به بیان انواع فیلترینگ بر اساس محتوا مطالب می‌پردازد (ص ۳۰-۳۸).

نویسنده با استناد به شماری از آیات و روایات، درباره جایگاه فیلترینگ معتقد است، در مکتب اسلام کتمان حقیقت ابزاری منفی و نامطلوب به‌شمار می‌رود و حقایق باید آشکار شوند (ص ۴۵). از آنجا که فضای سایبری ظرفیت دوگانه‌ای دارد، روزبهای به این مسئله، هم به‌عنوان تهدیدی بالقوه می‌نگرد که می‌تواند استقلال فرهنگی و هویتی مسلمانان را به خطر اندازد و هم به‌عنوان فرصتی برای گسترش پیام اسلام و تعامل سازنده در عرصه جهانی (ص ۴۷-۴۸).

نویسنده پوشش و عفت را یکی از مشترکات ادیان الهی می‌خواند؛ چنان‌که در سوره نور نیز از پاکدامنی سخن به میان آمده و با بی‌عفتی و آلودگی‌های جنسی مبارزه شده است. او با استناد به عفت عمومی موجود در جامعه نبوی و علوی، نقش فیلترینگ را در همین راستا ارزیابی می‌کند که می‌تواند از فساد و بی‌عفتی جلوگیری کند (ص ۴۸-۵۲).

لزوم بهره‌گیری از فیلترینگ برای حفظ جامعه
به گفته نویسنده، با تشکیل حکومت اسلامی و توسعه سلطه حکمرانی، بررسی موضوع فیلترینگ از زوایای مختلف ضروری دارد، زیرا فیلترینگ از مباحث مرتبط با آزادی و زیربنای بسیاری از قوانین محدودکننده است (ص ۵۳-۵۴). او معتقد است، فیلترینگ به منظور حفظ چارچوب‌های سیاسی، اجتماعی و اخلاقی در سیاستگذاری کشورها ضروری است و برای مقابله با جرائم رایانه‌ای باید از سانسور و ایمن‌سازی فضای اینترنت بهره جست (ص ۶۳). روزبهای به بررسی تجربه و تاریخچه فیلترینگ در کشورهای جهان و به ارزیابی فیلترینگ در ایران می‌پردازد و ضمن بررسی سیاست‌های سلبی و ایجابی آن، بر ضرورت ترکیبی از اصول قانونی و اخلاقی برای تأمین اینترنتی امن تأکید می‌ورزد (ص ۶۳-۹۰). او در ادامه با

استناد به ماده ۲۱ قانون جرائم رایانه‌ای، فهرستی از مصادیق و محتوای مجرمانه بیان کرده و در ذیل هر مورد با استناد به بندهای قانونی مرتبط توضیحاتی ارائه می‌دهد و سپس متن قانون جرائم رایانه‌ای را نقل می‌کند (ص ۹۰-۱۱۰).

موافقت اسلام با آزادی بیان منضبط

روزیهانی در فصل سوم مباحث مربوط به رسانه را توضیح می‌دهد. او مسئله آزادی، نسبت آن با رسانه‌های ضلال، و تاریخچه آزادی در اسلام را توضیح داده، آزادی بیان را از منظر فقهای امامیه و فقهای مذاهب اربعه مورد بررسی می‌دهد. در نگاه روزیهانی، قرآن و سنت دو منبع اصیل اسلامی هستند که مردم را به آزادی بیان و عقیده دعوت کرده‌اند. اما باید توجه داشت که آزادی بیان دارای ضوابط، شرایط و محدودیت‌هایی است و در پرتو آزادی بیان، نباید آزادی سایر مردم مورد تعرض قرار گیرد. از این رو، نویسنده حدود آزادی را شرح می‌دهد، حدودی مانند ممنوعیت اضرار دیگران، پرهیز از توهین به مقدسات، ممنوعیت افشای اسرار و پرهیز از اظهار کفر (ص ۱۲۵-۱۴۴).

نویسنده حکم کتب ضاله را به رسانه‌های ضاله نیز تعمیم می‌دهد و اقوال فقیهان را در تأیید این دیدگاه ذکر کرده، معنای ضلال را بررسی می‌کند (ص ۱۱۷-۱۲۲). او برای این منظور سه ملاک ارائه شده برای ضلال را که فقیهان بیان کرده‌اند، بر رسانه‌های ضلال تطبیق و بررسی می‌کند:

رسانه‌های مشتمل بر مطالب باطل؛ نویسنده در این خصوص دیدگاه فقیهان را نقل کرده، به توضیح احکام مربوط به سحر می‌پردازد و دستورات دینی درباره ابطال سحر را بیان می‌کند (ص ۱۴۴-۱۵۶).

رسانه‌های تولید شده به قصد گمراهی (ص ۱۵۶)؛
رسانه‌های موجب گمراهی و ضلال (ص ۱۵۸).

نویسنده دیدگاه فقیهان مبنی بر حرمت حفظ و نگهداری رسانه‌هایی که تمام آن ضلال‌اند، بیان می‌کند (ص ۱۶۳-۱۶۶). او در ادامه اختلاف فقیهان را درباره رسانه‌هایی که تنها بعضی از مطالب آن ضلال است، بدون هیچ تحلیل و ارزیابی‌ای ذکر می‌کند؛ برخی چنین رسانه‌هایی را مصداق ضلال ندانسته، حکم حرمت را بر آن مترتب نمی‌دانند، اما گروه دیگری آن را مصداق ضلال شمرده، به حرمت حفظ آن فتوا می‌دهند (ص ۱۶۷-۱۷۲). شیوه‌های مقابله با رسانه‌های ضلال و ذکر برخی قوانین مطبوعات ایران در مورد رسانه‌ها پایان‌بخش فصل سوم است (ص ۱۷۲-۱۸۲).

موارد جواز نگهداری از رسانه‌های ضلال و محدود نبودن موارد آن

نویسنده در فصل چهارم نیز اقوال فقیهان درباره حرمت برخی امور مربوط به رسانه‌های ضلال را نقل کرده، مواد قانونی مرتبط با آن بیان می‌کند، اموری مانند حفظ از تلف، جلوگیری از اندراس، انتشار و معامله رسانه‌های ضلال (ص ۱۸۳-۱۹۹). او همچنین در فصل ششم، مواردی را برمی‌شمارد که رسانه‌ها ضاله از حکم حرمت استثنا شده‌اند؛ مواردی مانند نگهداری آنها به غرض ابطال و مناظره (ص ۲۹۳-۲۹۶). نویسنده با اشاره به دو دیدگاه درباره محدود یا نامحدود بودن موارد استثنائی، نظر فقهای را که قائل به عدم حصر استثنائات هستند، دیدگاهی راهگشا می‌خواند و بر این باور است که شرایط زمان و مکان، مفاسد و مصالح در تعداد استثنائات مؤثر است و نمی‌توان آنها را به چند مورد خاص محدود دانست.

او پس از بررسی دیدگاه مختلف فقهان، به این نتیجه رسیده است که حرمت حفظ کتب ضاله تنها به دلیل مفسده گمراهی است و هرگاه مفسده‌ای نبوده، مصلحتی وجود داشته باشد، این موارد از حرمت حفظ کتب ضاله و رسانه‌های ضلال استثنا می‌شوند (ص ۳۱۶-۳۲۷).

جواز مشروط استفاده از ابرازهای ارتباطی جدید
روزبهرانی در فصل پنجم دیدگاه موافقان و مخالفان ضاله بودن کتب آسمانی منسوخه، تحریف‌شده و تصانیف مخالفان را نقل می‌کند (ص ۲۰۱-۲۱۲). او در ادامه به اقوال فقها درباره رسانه‌های دیداری (مانند اینترنت و ماهواره) و شنیداری (مانند برخی موسیقی‌ها) می‌پردازد. نویسنده به دیدگاه قرضاوی درباره موسیقی اشاره می‌کند که وی موسیقی را مباح و در مواردی مستحب می‌داند، مشروط به آنکه مشتمل بر فحش و ناسزا نباشد. نگارنده دیدگاه قرضاوی را نمی‌پذیرد و با تکیه بر دیدگاه فقیهان سنی‌مذهب و روایات آنان نظر قرضاوی را به صورت مفصل نقد می‌کند (ص ۲۱۲-۲۳۷، و ۲۵۳-۲۶۸).

بیان دیدگاه فقیهان شیعه و سنی درباره دیدن تصاویر مستهجن در بستر اینترنت یا ماهواره از موضوعات دیگر کتاب است، که نویسنده جواز آن را مشروط به بودن این شرایط کرده است: ۱. فقدان قصد لذت و ریه، ۲. ترقیق نکردن صدا، ۳. نبودن خوف افتنان (ص ۲۴۳-۲۴۶). روزبهرانی معتقد است، نیاز انسان‌ها به برخی تکنولوژی‌ها (مانند برقراری ارتباط تصویری با تلفن همراه) نیاز واقعی نیست و زمینه‌ساز انجام محرمات است (ص ۲۵۳). فصل پنجم با بررسی قانون مجازات اسلامی و جرایم علیه عفت و اخلاق عمومی پایان می‌یابد (ص ۲۶۹-۲۹۰).

ادله حرمت حفظ رسانه‌های ضلال
نویسنده در فصل پایانی کتاب، ادله حرمت حفظ رسانه‌های ضلال را بررسی می‌کند:

آیات؛ نویسنده برای حرمت حفظ رسانه‌های ضلال به پنج آیه استناد کرده است؛ از جمله آیه حرمت لهو الحدیث و آیه حرمت قول زور. او پس از بررسی اقوال فقیهان و مفسران، چنین نتیجه می‌گیرد که آیه لهو الحدیث بر حرمت حفظ رسانه‌های ضلال دلالت ندارد، چون تولید یا نگهداری رسانه ضلال ممکن است به قصد اضلال انجام نگیرد (ص ۳۳۷)، اما این حکم از آیه حرمت قول زور قابل استفاده است، چون در این آیه از مطلق نگهداری رسانه‌های ضلال نهی شده است (ص ۳۴۲).

روایات؛ روزبهرانی روایاتی را نقل می‌کند که در آنها اشخاص را از همه چیزهایی که او را از تقرب به خدا باز می‌دارد، نهی کرده است. او پس از نقل دیدگاه فقیهان، بیان می‌کند که این روایات تنها بر ممنوعیت مواردی دلالت دارد که شخص بر اساس رسانه‌های باطل حکم کرده، موجب گمراهی شود (ص ۳۴۵-۳۵۹).

عقل؛ مؤلف برای تبیین استدلال عقلی، دیدگاه فقیهانی را ذکر می‌کند که معتقدند، بر اساس حکم عقل باید ریشه‌های فساد را قطع شود. او در ادامه عبارت فقیهانی را ذکر می‌کند که این دیدگاه را نقد کرده‌اند (ص ۳۶۰-۳۶۳).

اجماع؛ او پس از بیان معنای لغوی و اصطلاحی اجماع و اقسام آن، دیدگاه کسانی که معتقدند در این مسئله اجماع وجود دارد نقد می‌کند (ص ۳۶۴-۳۶۷).